

2.5.4. MØRLAND D11

Fyndplats med nøklegårdsspetsar och stenpackning

Kim Darmark

C59698, Mørland Store 22/7 og 22/8, Arendal kommune, Aust-Agder					
Askeladden-ID	Utgravd areal	Antall funn	Høyde	Datering	Strukturer
172500	13,25 m ²	123	55 moh.	SN	1 stk.

INLEDNING

Lokalen Mørland D11 påträffades i samband med Aust-Agder fylkeskommunns inventering (no.: *registrering*), då 2 av 11 provgropar (no.: *prøvestikk*) gav fynd av totalt tre flintor och två kvartsbitar. Insatsen resulterade i fredandet av ett 25 m² stort område under ID 172500 (Eskeland 2013: 151–152). Lokalen undersöktes under 2016 utifrån utgångspunkten att det rörde sig om en tidigmesolitisk kustbunden lokal, då fynden framkom mellan 55 och 56 m ö.h. Undersökningen resulterade i tillvaratagandet av ett ringa fyndmaterial om 123 fynd av slagen sten, främst flinta, kraftigt fragmenterad och bränd, där så kallade *nøklegårdsspetsar* utgör ett dominerande element. Även mindre mängder slagen kvarts framkom. Fynden framkom inom ett upp till 10 m² stort område i anslutning till en synbarligen anlagd stenpackning, men med oklar funktion, som var den enda strukturen på lokalen. Fyndmaterialet pekar i jämförande perspektiv mot en datering till senneolitikum/äldre bronsålder. Nøklegårdsspetsar är en föremålsform som framställs på mindre avslag och fragment enligt ett icke-formellt handlingsrecept, men där målet är skapandet av en lång, smal spets genom retuschering. På lokalen har deponerats 8–10 sådana föremål, där majoriteten tycks ha varit använda, men där även möjligen oanvända exemplar förekommer. Föremål av denna typ har tidigare konstaterats användas för ben- och hornritsning och hålutvidgning. Andra fynd inkluderar ett retuscherat spån (no.: *flekke*) som kan vara en tångespets av A-typ, samt ett fragment från en ytslipad, fyrsidig bergartsyxa.

Lokalen uppvisar stora likheter med ett fåtal tidigare undersökta lokaler, dominerade av nøklegårdsspetsar, från Telemark och Vestfold. I jämförelse med dessa bör Mørland D11 kunna dateras till senneolitikum/äldre bronsålder, mer sannolikt till den tidigare delen av detta intervall. Jämförelselokalerna befinner sig, liksom Mørland D11, perifert i förhållande till huvudsakliga samtida bebyggelseområden i jordbruksmarker och representerar därmed ett utnyttjande av utmarksområden. Jakt på småvilt har tidigare föreslagits och föremålskategorin nøklegårdsspetsar har i det scenariot setts som redskap för underhåll av komplexa fällor. Här föreslås att man även bör ta i beaktande andra former av utmarksverksamheter under perioden och även vara medveten om att redskapsbeståndet på lokalerna inte behöver reflektera lokalens primära funktion.

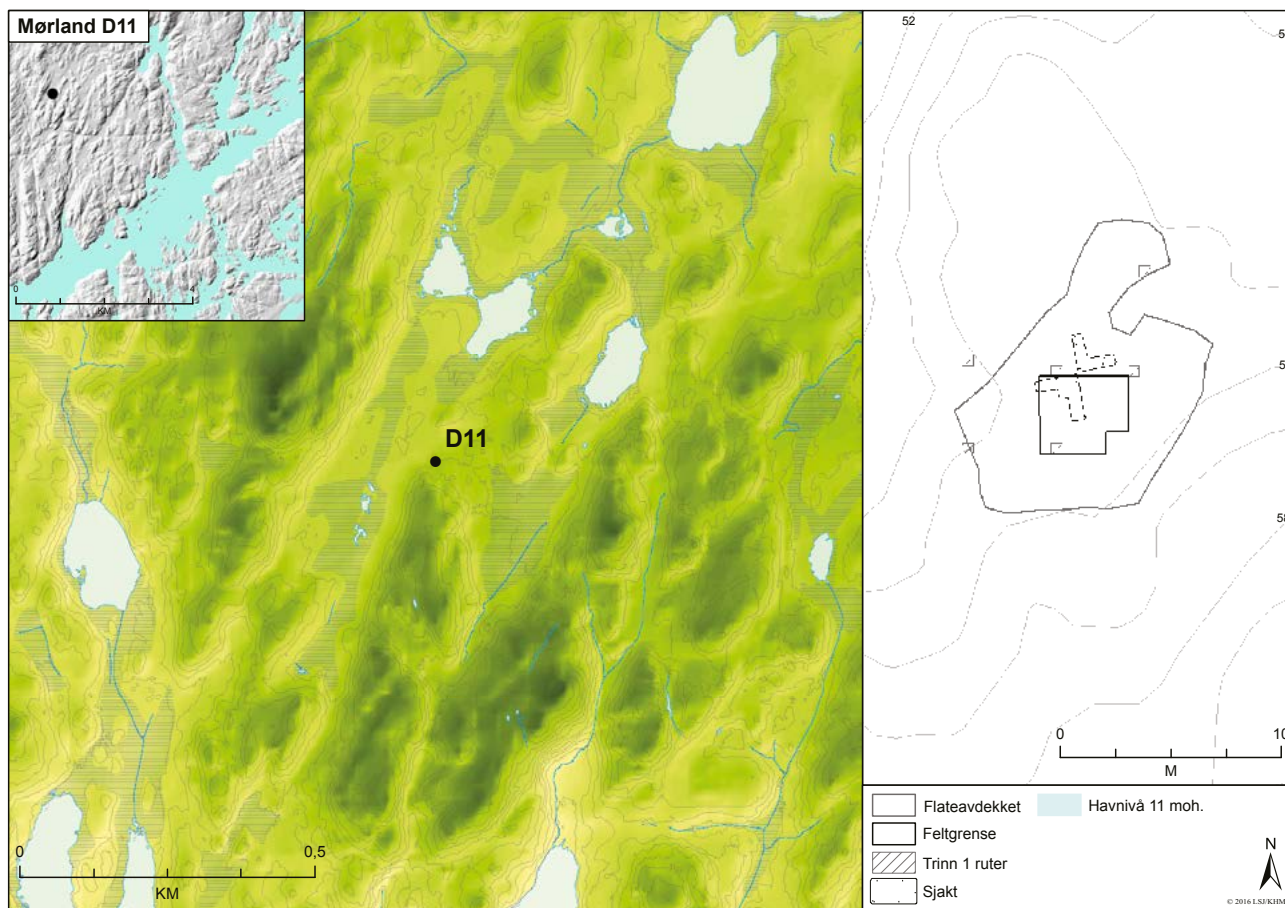
LÄGE, TOPOGRAFI OCH JORDMÅN

Mørland D11 låg på ca 55 m ö.h. och utgjordes av ett litet öst-västligt så kallat sadelläge, som i norr avgränsades av exponerade block/bergspartier, sluttande ner i en distinkt dalsänka. Dalsänkan mynnade mot väster ut i den södra delen av ett myrområde som längre norrut övergick i tjärnen Snømyrtjønn (fig. 2.5.4.1). I ett större perspektiv låg lokalen placerad mitt i ett relativt lågt parti av ett sydväst-nordöstligt orienterat bergsmassiv som omgärdats av flacka våtmarksområden med inslag av små sjöar och tjärnar, vilket gör att ett större myrmarksområde också funnits ca 100 meter sydöst om lokalen. Sadelläget hade en svag sluttning mot öster och ett något skarpare fall mot väster. Mot söder skyddades läget av en låg bergknalle, som efter en terrassering övergick i en högre bergformation. I sydväst återfanns närliggande ett

högre bergsmassiv med god utsikt över närområdet. Sadelläget mätte ca 20 meter i öst-västlig riktning och 5–6 meter i nord-sydlig. Underlaget bestod av rätt fet rödaktigt brun silt med inslag av sand. En hel del sprucken sten fanns inom ytan som förmodas härröra från omgivande berg. Ingen podsolisering kunde observeras inom området. I vissa rutor noterades förekomsten av organiska, mörkare skikt på ett djup om mellan 20 och 30 cm, inbäddat i den sandiga silten, vilket initialt ledde till diskussioner om huruvida störningar av lagren inom ytan skett.

Lokalen har varit bevuxen med barrskog som vid undersökningstillfället var avverkad.

Lokalen har under den förmodade bruksfasen i senneolitikum/bronsålder legat i inlandet, ca 3–4 km från kusten, och bör även vid den tidpunkten ha karakteriserats av närheten till våtmarksområden (se

Figur 2.5.4.1: Karta över Mørland D11 och undersökt yta i relation till en havsnivå satt till 11 m ö.h., motsvarande ca 2000 f.Kr. (jfr Romundset, kap. 1.8 och 3.2, denna volym). Ill.: L.S. Johannessen / KHM.

Figure 2.5.4.1: Map showing Mørland D11 and the extent of the excavation with a shoreline set to 11 meters above present.

fig. 2.5.4.1). Mot norr och väster har lokalen haft direkt översikt över det större av dessa våtmarkspartier, samt ett mindre höjdparti beläget mittemot lokalen.

UTGRÄVNING OCH METOD

Undersökningen följde den generella överordnade grävmetodik i tre steg (no.: *trinn*) som beslutats för projektet (Sundström m.fl., kap. 1.5, denna volym):

Trinn 1

Under den avgränsande insatsen i *trinn 1* grävdes sex rutor (0,5 x 0,5 m) över ytan. Ingen av dessa var fyndförande. Totalt grävdes 1,5 m², eller 0,6 m³, i denna fas.

Några av rutorna under den inledande fasen grävdes ner till ett djup om 40–50 cm, alltså djupare än normalt, trots att inga fynd påträffats, då förekomsten av organiska skikt på djupare nivåer ledde till misstanken om någon form av överlagring. Då ingen av provgruperna heller uppvisade tydlig podsolisering, vilket förvisso eventuellt kunde förklaras med underlagets siltiga

karaktär, så framfördes tanken att lokalen kunde vara överlagrad med silt, till exempel genom översvämning eller erosion från högre nivåer. I valda rutor, där ingen tydlig steril botten nåtts, grävdes därför djupare till dess att sterila nivåer nåtts. Inte heller denna insats gav fynd. Det kunde också konstateras att ingen heltäckande fossil markhorisont fanns överlagrad. De fynd som framkom i samband med den yttäckande grävningen i efterföljande trinn 2 låg också i lager 1 och 2, alltså över de observerade färgningarna.

Trinn 2

I och med att trinn 1 inte hade lokaliserat fyndplatsen, inleddes undersökningens *trinn 2* med att provgrävningen förtätades i det område där registreringens fynd framkommit. Förtätningen omfattade fyra rutor, totalt 0,44 m³, vilket tillsammans med provrutorna från trinn 1 gav en provruta varannan meter. Inte heller i någon av dessa framkom fynd. Trots att det i detta skede var uppenbart att lokalen var mycket fyndfattig och liten till ytan, så beslöts det att vidare insatser borde göras. Utgångspunkten var fortsättningsvis att

lokalen på grund av läget var tidigmesolitisk och att den därmed kunde representera en typ av aktivitet som kunde kontrasteras mot andra samtida lokaler som undersöktes inom projektet. För att därmed tillvarata de fynd som registreringen utpekade som förekommande i området utmarkerades en yta som täckte in de provgropar som under registreringen varit fyndförande (fig. 2.5.4.1 och fig. 2.5.4.3). Ytan torvades av och grävdes manuellt i kvadranter och stick (no.: lag) om 10 cm tjocklek. I lager 1 grävdes totalt 48 kvadranter (12 m²) och i lager 2 totalt 7 kvadranter (1,75 m²). Inom detta fält kunde en mindre fyndkoncentration avgränsas och insamlas. Fältet tangerade i norra delen en stenpackning, som gav intryck av att vara strukturerad.

Trinn 3

Trinn 3 innebar en maskinell avbaning av knappt 90 m², vilket täckte in större delen av den topografiska formation som lokalen legat på, samt fyndområdet med marginal. Under trinn 3 kunde inga sammanhängande skikt av mörkare material/strukturer konstateras med avseende på de observationer som diskuterats

ovan. Däremot avgränsades en struktur i form av stenpackning (*Struktur 1*) och undersöktes genom snittning (fig. 2.5.4.2 och fig. 2.5.4.3). Ett lösfynd av kvartskärna tillvaratogs en bit söder om den tidigare undersökta fyndkoncentrationen.

KÄLLKRITISKA FÖRHÅLLANDEN

Inga uppenbara störningar eller ingrepp kunde observeras ovan mark på lokalen mer än förekomst av stubbar efter större träd.

Lokalen låg dock i mark som varit skogbevuxen, vilket leder till att den varit föremål för den typer av postdepositionella processer som gör sig gällande i sådan mark (jfr Darmark, kap. 3.3, denna volym).

Som tangerats ovan gav frånvaron av podsolisering i kombination med observationer av djupare liggande organiska skikt i provrutorna initialt skäl att misstänka att någon form av störningsprocesser påverkat området. Kombinationen av siltigare undergrund och närheten till konstant vattensjuka områden kan tänkas leda till att undersökningsområdet varit i högre grad utsatt för *kryoturbation* (jfr Bockheim och Tarnocai 1998; Jones

Figur 2.5.4.2: Mørland D11. Fotografi över Struktur 1, samt omgivande stenkrans, framrensad efter avbaning. Mot sydväst. Foto: K. Darmark / KHM. *Figure 2.5.4.2: Mørland D11. Photo of stone-packing (Structure 1) and surrounding stones after removal of topsoil.*

m.fl. 2010), vilket skulle kunna förklara både frånvaron av podsol och ställvis förekomst av omlagrade organiska horisonter. Detta skulle naturligtvis också påverka fyndens vertikala distribution om dessa processer varit verksamma efter att dessa deponerats.

UTGRÄVNINGSRISULTAT

Stenpackning

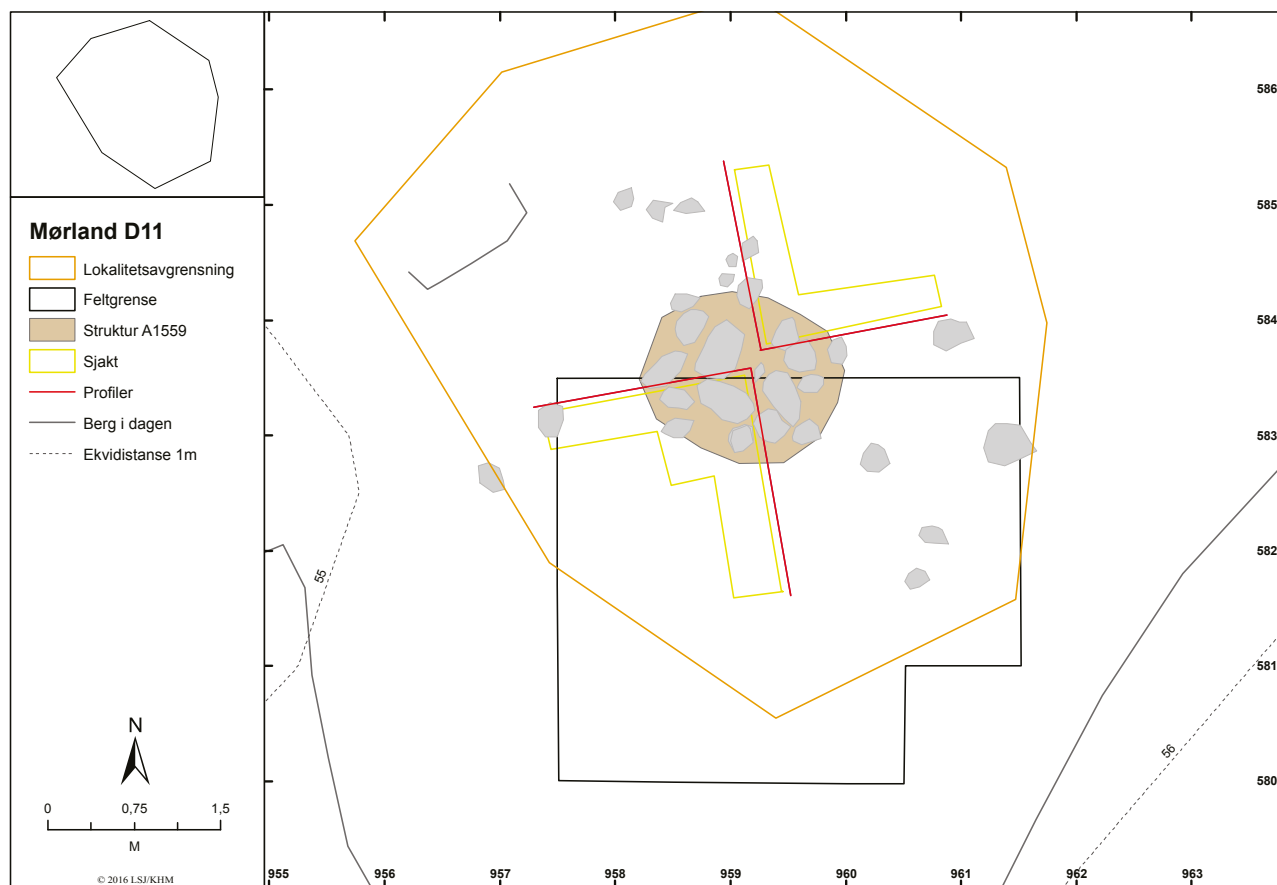
På Mørland D11 undersöktes en struktur i form av stenpackning, *Struktur 1*. Strukturen hade observerats redan under trinn 2, då det rutgrävda områdets norra del tangerade denna. Vid avbaningen under trinn 3 avgränsades stenpackningen i alla riktningar och gav intryck av att vara anlagd.

Struktur 1 bestod av en packning med stenblock med storlekar framförallt mellan 20 och 30 cm, men med tre centrala större block med mått på ca 40–50 cm (se fig. 2.5.4.2 och fig. 2.5.4.3). Stenpackningen var cirkulär och hade en diameter på ca 1,5 m. I anslutning till stenpackningen hade också silten en något avvikande gråbrunare färg än omgivande rödaktiga markslag. Övergången var dock mycket diffus. Stenarna

i packningen bedömdes huvudsakligen kunna härröra från omgivande berg och utgöra lösbrutet material från dessa, men i packningen fanns också block med rundad utsida som bör ha ursprung i moränmaterial. Detta kan tas som intäkt för att stenarna ihopsamlats och strukturen därmed ha ett antropogent ursprung.

Strukturen undersöktes genom grävning av två sektorer, en i norr och en i söder, vilket innebär en undersökningsprocent om ca 50 %. All jord ner till djup av 30 cm sållades, utan att några fynd påträffades. Profilen avslöjade heller ingen nedgrävning i anslutning till stenpackningen. Stenarna låg som ett enkelt skikt ovanpå den naturliga undergrunden.

Runt struktur 1 framkom dels vid lagergrävning, dels vid avbaning, stenar och block som bildar en gles krans runt strukturen. Dessa innesluter en semicirkulär yta om ca 3 x 3 m, där struktur 1 låg förskjutet mot en öppning i nordöst (se fig. 2.5.4.2 och fig. 2.5.4.3). Då avbaningen blottade en i övrigt relativt stenfri yta, så är det sannolikt att även dessa kransstenar ingått som del av strukturen av lokalen.

Figur 2.5.4.3: Mørland D11. Plan över Struktur 1 i förhållande till fyndgrävd yta och sektionernas placering. Ill.: L.S. Johannessen / KHM. *Figure 2.5.4.3: Mørland D11. Plan of Structure 1 in relation to find distribution.*

U.nr.	Hovedkategori	Antall	%	Delkategori/merknad	Antall
<i>Sekundærbearbeidet flint</i>					
1	Pilspiss	8	7,5	Nøklegård	8
2	Flekk	1	0,9	Med retusj	1
4	Fragment	1	0,9	Med retusj	1
6	Splint	2	1,9	Med retusj	2
Sum sekundærbearbeidet flint		12	11,2		
<i>Primærtvirket flint</i>					
3	Avslag	3	2,8		3
5	Fragment	36	33,6		36
7	Splint	54	50,5		54
8	Kjerne	2	1,9	Bipolar	2
Sum primærtvirket flint		95	88,8		
Sum, flint		107	100		
<i>Varmeåvirket flint</i>		<i>71</i>	<i>66,4</i>		
<i>Flint med cortex</i>		<i>18</i>	<i>16,8</i>		
Prosentandel av alle steinfunn			87		

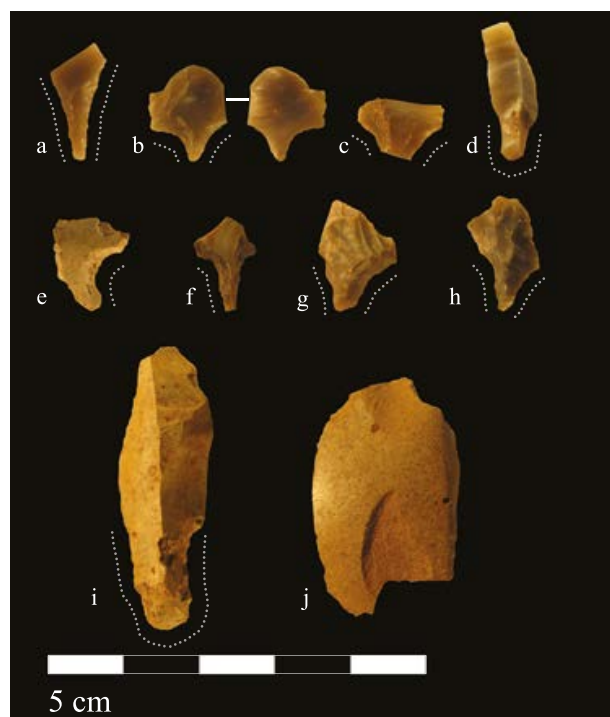
<i>Primærtvirket kvarts</i>					
9	Avslag	3	20		3
10	Fragment	11	73,3		11
11	Kjerne	1	6,7		1
Sum, kvarts		15	100		
Prosentandel av alle steinfunn			12,2		

<i>Sekundærbearbeidet bergart</i>					
13	Avslag	1	100	Slipt	1
Sum, bergart		1	100		
Prosentandel av alle steinfunn			0,8		
SUM, ALLE STEINFUNN		123	100		

Tabell 2.5.4.4: Alla fynd från Mørland D11 (C59698). *Table 2.5.4.4: All finds from Mørland D11 (C59698).*

Fynd från Mørland D11

Fyndmaterialet från Mørland D11 är litet med sina endast 123 fynd (tab. 2.5.4.4). Samtliga fynd utgörs av slagen sten, där flintan dominerar med nästan 87 %. Flintmaterialet är kraftigt fragmenterat, med en medelvikt på under 0,4 gram. Detta är delvis beroende på att materialet är kraftigt bränt (66 % av alla fynd), men produktionen tycks också ha varit inriktad på bipolar reduktion och retuschering, vilket inte heller i utgångspunkten gett upphov till större avslag. Redskapsandelen (sekundärbearbetat) av det slagna materialet är hög, över 11 %. Tongivande i artefaktbeståndet är föremål som initialt i undersökningen sågs som delar av ett tidigmesolitiskt inventarium (tångedelar till spetsar), men som genom påträffandet av mer diagnostiska exemplar som helhet kom att bedömas som så kallade *nøklegårdsspetsar*, först definierade av Jaksland och Kræmer (2012) och Knutsson och Knutsson (2012b) på bakgrund av fynd från en lokal i Brunlanes, Larvik, Vestfold. En tolkning av föremålen som *nøklegårdsspetsar* är också bättre överensstämmande med andra karakteristika i fyndmaterialet, såsom tonvikt på bipolar teknik och bruk

Figur 2.5.4.5: Montage över utvalda fynd från Mørland D11: Nøklegårdsspetsar (a–h), fragmenterad pilspets (i), fragment av slipad, firsidig stenyxa (j). Ill.: G.Reitan / K. Darmark / KHM. *Figure 2.5.4.5: Selection of finds from Mørland D11: Nøklegård points (a–h), tanged arrowhead (i), fragment of four-sided polished axe (j).*

av grövre kvartsmaterial, som inte är lika framträdande i tidigmesolitiska sammanhang.

Kärnor

I materialet har två fynd klassificerats som bipolära kärnor (se tab. 2.5.4.4). Bägge kärnor har största mått på 2 cm och väger 1,1 respektive 2,2 gram. Gränsen mellan vad som skall anses vara avslag och kärna kan i bipolär teknik vara svår att avgöra (jfr Ballin 1999b), och en av kärnorna skulle snarare kunna betraktas som ett avslag. Samtidigt finns ett avslag i flinta som skulle kunna ha bedömts som en bipolär kärna, så på lokalen har deponerats 2–3 bipolära kärnor.

Utöver dessa framkom vid avbaningen ett lösfynd av en kvartskärna. Denna har största mått 52 mm, vikten 112 gram och är rundslagen från flera plattformar och är av ogenomskinlig mjölkkvarts. Det övriga kvarts-materialet från lokalen är av samma kvalitet och kan mycket väl härröra från denna kärna.

Redskap

Åtta föremål har katalogiserats som nøklegårdsspetsar (se tab. 2.5.4.4 och fig. 2.5.4.5). De få splittren och fragmenten med retusch kan också mycket väl vara delar av samma typ av redskap, vilket kan innebära att ett tiotal föremål av denna typ deponerats på lokalen. Gruppen uppvisar en rätt stor variation i utseende och utförande, vilket antyder att teknologin är rätt informell till sin karaktär, vilket poängterats tidigare (Knutsson och Knutsson 2012b). Storleksmässigt är de dock enhetliga, med en variation beträffande största mått från 1,1 till 1,8 cm och viktvariation mellan 0,1 och 0,5 gram. Bland nøklegårdsspetsarna från Mørland D11 (se fig. 2.5.4.5) kan här noteras att flera av dem tillverkats på vad som tros vara bipolära avslag (dock inte exklusivt), framförallt genom retuschering mot avslagets dorsalsida. Dock förekommer även alternerande retusch ("propellerretusch", se fig. 2.5.4.5h). Några av spetsarna uppvisar retuscheringar in mot ventralsidan på spetspartiet, vilket förmodas vara relaterat till bruk, något som också observation av böjnings-/knäckfraktur av spetspartiet pekar mot. En av spetsarna är påfallande smäcker och tunn (fig. 2.5.4.5a). Retuschen som format spetsen är fin och parallell och har sannolikt producerats genom tryckteknik.

Förutom gruppen nøklegårdsspetsar framkom en bränd flinta, som morfologiskt är att betrakta som ett spån med triangulärt tvärsnitt (i ruta 581x / 959y SV Lag 2, se fig. 2.5.4.6). Längden är 35 mm, bredden 13 mm och tjockleken 6 mm. Spånets proximaldel har ett retuscherat inhak och en mer sparsam retuschering på motstående sida. Retuscheringen är mot dorsalsidan, vilket får föremålet att bli snarlikt en

tångespets av A-typ. Tångens bas är också retuscherad (fig. 2.5.4.5i).

Ett slipat avslag i bergart (möjligen, men mindre sannolikt, väldigt grov flinta) kan härröra från nackpartiet av en helslipad, fyrsidig yxa/mejsel (fig. 2.5.4.5j). Avslagets proximaldel uppvisar en del krosspår som antyder upprepad tillslagning från denna riktning före avspaltandet av det aktuella avslaget. Avslagets ryggsida är mycket väl slipad, men bär spår av tidigare avspaltningsnegativ och har en längsgående, slipad facett som visar att sidan av ursprungsföremålet påverkats av avspaltningen.

Övrigt material

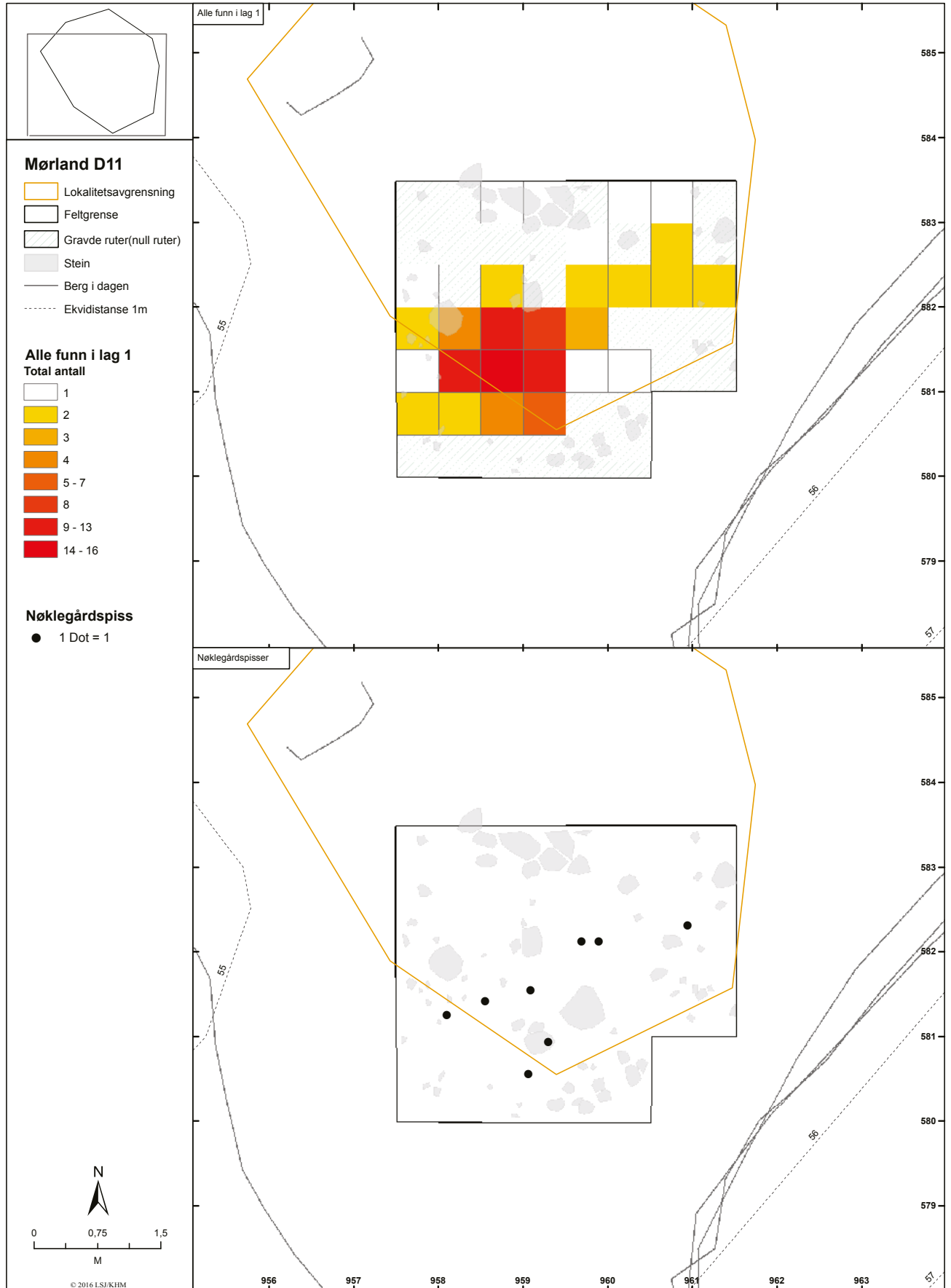
Det övriga fyndmaterialet är litet, fragmenterat och bränt och därmed svårt att göra ytterligare teknologiska bedömningar på. Avslag med plattform förekommer i enstaka exemplar, men majoriteten av avslagen och fragmenten i flinta bör ändå kopplas samman med den bipolära reduktion som kärnorna vittnar om. De få hela kvartsavslagen har dock plattform och är därför inte bipolärt tillslagna.

Fyndspridning och aktivitetsområden

Lokalen innehåller endast ett fyndförande område. Fynd förekommer spritt inom en yta om ca 10 m², men runt 70 % av fynden ligger koncentrerat till ett område om endast ca 2 m² i det undersökta områdets sydvästra del. Nøklegårdsspetsarna har ingen stark korrelation med de mest fyndförande kvadraterna utan ligger fördelade över hela ytan (fig. 2.5.4.6).

Stenpackningen, Struktur 1, ger intryck av att vara anlagd snarare än uppkommen av en slump. Strukturen omges i söder också av en gles krans av större stenblock som redan i fältsituationen bidrog till att se en strukturering av ytan, där stenpackningen, fynden och den yttre stencirkeln tycktes forma en sammantagen enhet. Det är svårt att sluta sig till vad strukturen haft för funktion. Struktur 1 skulle kunna utgöra resterna efter en urvaskad och korttidsanvänd eldstad och stenkransen runt den representera fundamentet efter en enkel temporär bostad; hydda. Komplexet bär dock också kännetecken av att kunna utgöra en senneolitisk flatmarksgrav utan bevarat gravgods, med sin centrala stenpackning och omgivande krans (jfr. Winther 1929; Lomborg 1973: 99–112; Ebbesen 2004). Denna tolkning är dock svår att underbygga, då tydliga paralleller inte påträffats. Undersökningen ger därmed få ledtrådar till strukturens funktion.

Fynden ligger samlade i ett stråk mellan stenpackningen (Struktur 1) och denna stenkrans. Det är mycket svårt att avgöra om detta kan utgöra någon form av temporär konstruktion, som ett vindskydd eller dylikt, men i och med att jämförelselokalerna (se

Figur 2.5.4.6: Fyndspredning på basen av fynd i lager 1 oven, samt spredning av nøkegårdspissar, nedan. Ill.: L.S. Johannessen / KHM. *Figure 2.5.4.6: Distribution of finds in layer 1 at Mørland D11 (top), and Nøkegård points (bottom).*

diskussion nedan) har element som pekar i riktning mot förekomsten av ”informella” strukturer, lämnande vaga spår efter sig, så är det värt att uppmärksamma observationerna från Mørland D11.

Att så stor del av flintan i fyndmaterialet är bränd pekar mot att det har funnits en värmekälla i området. Någon sådan påträffades inte och andelen eldpåverkad sten i området var också liten.

DATERING OCH BRUKSFASER

Dateringen av Mørland D11 får helt och hållet vila på jämförande, typologisk grund. Från undersökningen finns inget lämpligt organiskt material för datering. Jordprov togs under Struktur 1, men en datering av kol från den till synes naturliga undergrunden under stenpackningen anses ge svårhanterliga resultat, varför inget material daterats inom denna undersökning. Strandlinjen anger en tidigmesolitisk datering för lokalen om den har varit strandbunden (jfr Romundset, kap. 3.2, denna volym), vilket inte återspeglas i det tillvaratagna fyndmaterialet.

De hållpunkter som finns för en typologisk/teknologisk datering är dels förekomsten av ett avslag från en till synes helslipad, fyrsidig yxa, dels en möjlig tångespets av A-typ och dels de så kallade nøklegårdsspetsarna. De senare kommer att jämföras med de sedan tidigare kända fyndkontexter i vilka sådana hittats, i avsnittet ”Tolkning av Mørland D11 baserat på läge, fynd och aktivitetsområden” nedan. Denna jämförelse låter Mørland D11 grovt dateras till intervallet 2100–1200 f.Kr. (senneolitikum/äldre bronsålder) och i materialet är det inte enkelt att hitta något som möjliggör en snävare tidfästning. Bipolär teknik förekommer genom hela stenåldern, men en dominans av tekniken är i paritet med en datering till senneolitikum, medan det är mer oklart huruvida teknologin även utnyttjas under bronsåldern i södra Norge (Ballin 1999b).

Det retuscherade spånet, med sin morfologiska likhet med en tångespets av A-typ, är inte ett fynd som traditionellt förväntas i en senneolitisk/bronsålderskontext. Problem dyker dock upp med enstaka fynd av detta slag, då man för det första inte med säkerhet kan argumentera att spånet härrör från en medveten, seriell spånproduktion och inte bara utgör ett opportunistiskt slaget, långsmalt avslag. Även retuscheringen kan vara av opportunistisk karaktär och måste inte vara ett led i tillförmandet av en tånge. I sammanhanget kan det dock poängteras att tångespetsarna i delar av Norge lever kvar under senneolitikum, enligt Indrelid (1994: 188). Därav följer att det är svårt att på basen av detta enda fynd hävda att lokalen använts vid olika perioder, särskilt

då föremålet är intimt förknippat med den generella fyndkoncentrationen.

Då det gäller yxavslaget, så tycks helslipade, fyrsidiga yxor i bergart inte i någon större utsträckning generellt vara förknippade med senneolitikum, utan är i högre grad förknippade med tidigare faser (jfr t.ex. Østmo 1988; Reitan 2005; Kilhavn 2013).

Från Mørland D11 finns följaktligen tre fynd som kan ge kronologiska hållpunkter, men som pekar i lite olika riktningar. Tångespetsen och det slipade yxfragmentet antyder en mellaneneolitisk, eller även tidigeneolitisk datering, medan nøklegårdsspetsarna sedan tidigare är kända från fyndsammanhang som ligger i senneolitisk tid och in i bronsåldern (Jaksland och Kræmer 2012; Fossum 2014c). Det är naturligtvis inte uteslutet att de deponerats under olika perioder och att lokalen därmed haft flera bruksfaser. Detta bedöms dock som osannolikt, givet fyndkoncentrationens snäva utbredning. Fynden betraktas som uppkomna genom ett, eller några få, tidsmässigt närliggande besök och bör förstås tillsammans. Med tanke på att nøklegårdsspetsarna dels är en nydefinierad fyndkategori och dels resultat av ett mycket informellt hantverk (se nedan), så är det på intet sätt otänkbart att dessa kan förekomma under andra perioder än senneolitikum/bronsålder. Samtidigt utgör ett enstaka slipat avslag från ett föremål av osäker form tillsammans med en möjlig A-spets ett för magert diagnostiskt underlag för att med säkerhet tidfästa lokalen i ett tidigare skede. Om man inte bara ser till föremålsformer utan kontexten som helhet, i relation till de tidigare undersökta referenslokalerna, så föreslås aktiviteten vid Mørland D11 dock ha ägt rum i intervallet 2100–1200 f.Kr., sannolikt i den tidigare delen av detta intervall.

TOLKNING AV MØRLAND D11 BASERAT PÅ LÄGE, FYND OCH AKTIVITETSOMRÅDEN

Föremålsformen nøklegårdsspets och lokaler dominerade av denna fyndkategori är ett relativt nyligen uppmärksammat fenomen och referensmaterialet är därför begränsat. I princip finns det tre fyndkontexter att jämföra Mørland D11 med. Dessa är lokalerna *Nøklegård 1*, Porsgrunn kommun, Telemark (Jaksland och Kræmer 2012), samt *Solum 2* och *Solum 3* i Larvik kommun, Vestfold (Fossum 2014c), som Mørland D11 uppvisar flera påtagliga likheter med: Samtliga av dessa är lokaler där redskapsbeståndet domineras kraftigt av nøklegårdsspetsar. I likhet med Mørland D11 hade även dessa från början antagits vara strandbundna, mesolitiska lokaler, men har istället under

sin bruksperiod legat i utmarker, långt från samtida strandlinje. Ingen av lokalerna har heller övertygande spår efter bostäder, även om de kan uppvisa tecken på anläggningar av mer svårbedömd karaktär. På Solum 3 hittades spår efter någon form av plankbyggd konstruktion, ca 2 x 2 m, mitt i vilken en samling större stenar förekom. Konstruktionens utseende är oklart, men vedartsanalysen antyder att olika träslag använts (Fossum 2014c: 266–269). På Nøklegård 1 argumenteras det för en stenröjning inom ett nordligt aktivitetsområde och öppnas upp för förekomsten av hydda/tält, något som även uppmärksammas på den södra koncentrationen på samma lokal, där större stenar i periferin ses som skapande en tältring (Jaksland och Kræmer 2012). Samtliga referenslokaler har ytterligare, i likhet med Mørland D11, en andel sekundärt bearbetad flinta som ligger mellan 8 och 13 %, alltså en rätt hög andel. Flintan på samtliga lokaler kännetecknades även av en hög grad av värmepåverkad flinta (55–66 %), trots att inga eldstäder eller kokgropar kunnat konstateras, vilket också är helt i linje med materialet från Mørland D11. C14-dateringar från de tre referenslokalerna ger resultat till intervallet ca 2100–1200 f.Kr., alltså senneolitikum/äldre bronsålder, och poängterar avsaknaden av de annars vanligt förekommande bifaciala pilspetsar som präglar perioden. I motsats till Mørland D11 innehåller dock referenslokalerna material som även typologiskt är överensstämmande med en kronologisk placering till senneolitikum/äldre bronsålder, företrädesvis fragment av dolkar samt stora avslagsskrapor.

Lokalen Nøklegård 1 låg ca 100 meter från ett våtmarksområde och har en dominans av bipolära kärnor samt en helslipad, skadad yxa i bergart (utan tillhörande produktionsavfall), som argumenteras ha medtagits i skadat skick och använts oskaftad som stämjärn/kil. Även här finns beröringspunkter med Mørland D11.

Skillnader är framförallt det mindre omfånget på Mørland D11, med endast 123 fynd i relation till 591 och 921 fynd av slagen sten på Solum 2 respektive Solum 3 (Fossum 2014c). Nøklegård 1 delas samtidigt in i två områden, där den norra koncentrationen, med sina 160 fynd, antalsmässigt ligger nära Mørland D11. Denna koncentration har 3 bipolära kärnor, 9 nøklegårdsspetsar, dolkfragment, flintknivar (dessa två kategorier är särskilt väl representerade och avgörande för tolkningen av delområdet) samt en bergartsyxa av fyrsidig typ. Den södra koncentrationen, även om den domineras av nøklegårdsspetsar, är i högre grad även associerad med skrapor. Undersökaren föreslår en slaktplats i norr och skinnbearbetning i söder (Jaksland och Kræmer 2012).

Jaksland och Kræmer (2012) lät samtliga 56 nøklegårdsspetsar från Nøklegård 1 undersökas med tanke på slitspår av Knutsson och Knutsson (2012b), som entydigt kunde sluta sig till att spetsdelen på redskapen använts som ett ritsverktyg för horn/ben, medan mellandelen på redskapen uppvisar skador som uppstått då de använts för utvidgning av hål (jfr Fossum 2014c: 276). Proximaldelen (skaftdelen) av redskapen uppvisar spår av kontakt med läder/fet hud, och undersökarna lutar åt att redskapen varit handhållna, då proximaldelen uppvisar liten grad av formalisering.

Jaksland och Kræmer argumenterar för att Nøklegård 1 skall sättas i samband med fällbaserad jakt på småvilt. Detta baserar sig på lokaliseringen i skogsbältet, det stora inslaget av knivar och skrapor samt frånvaron av bifaciala pilspetsar, vilket kan indikera att traditionell jakt med pil och påge inte bedrivits. I sammanhanget ses nøklegårdsspetsarna som redskap för underhåll av komplexa fällor (Jaksland och Kræmer 2012: 224–225). Fossum (2014c) är inte lika explicit i sin tolkning, men konstaterar att Solum-lokalerna är baser för utmarksverksamhet för en jordbrukande befolkning.

Läget för Mørland D11 befinner sig i skärningspunkten mellan två naturliga (topografiskt betingade) leder mellan de två myrmarksområdena i väster och mot sydöst (se fig. 2.5.4.1). Våtmarker kännetecknas av biologisk mångfald, och Mørland D11 har en mycket strategisk position för ett potentiellt utnyttjade av ett djurliv som förflyttar sig mellan de olika våtmarkerna i och med att de naturligt slussas in i den korridor som lokalen ligger i. Detta läge kunde stöda idén om smådjursfångst. Dock har Mørland D11 inte de skrapor och knivar som kunde sättas i samband med processandet av fångsten, utan nøklegårdsspetsarna på denna lokal har isolerats från ett tydligt förståelsesammanhang.

Man bör därför också kanske beakta den andra uppenbara utmarksaktiviteten som bör ha präglat en period som i det aktuella området kännetecknas av en kraftigt ökad husdjurshållning under senneolitikum (Kilhavn 2013: 77), nämligen betesdriften. Historiskt sett har de nordiska, och särskilt de norska, våtmarksområdena utgjort attraktiva resurser för såväl betning som slätter och tillsammans med röjda ytor och naturliga gläntor utgjort en typ av oaser i annars skogstäckta utmarksområden i anslutning till odlingslandskapen (Påhlsson 1999: 76, 96). Huruvida ett sådant system varit i bruk även under senneolitikum/bronsålder i Aust-Agder är svårt att uttala sig om, men Mørland D11 har ett utmarks läge i förhållande till kända fynd och boplatser från området. Från lokalen nås två senneolitiska boplatsskuster, ett på Tromøya i söder och ett i Sagene/Molandsvannområdet mot nordöst

(Kilhavn 2013: App. XCII och -LXXXII), avståndet till bägge dessa är fågelvägen ca 5 km.

Det bör också lyftas fram att även om denna typ av rätt distinkta fyndsammanhang i dagsläget endast representeras av fyra lokaler (se dock Fossum 2014c: 276 med referenser), så tros mörkertalet kunna vara betydligt och boplatstypen vara underrepresenterad. Samtliga fyra lokaler av denna typ har framkommit som biprodukt av ett egentligt fokus på mesolitiska frågeställningar. Om den typ av aktivitet som försiggått på dessa lokaler förlagts på lägre ”icke-mesolitiska” nivåer, så ligger det nära till hands att de antingen aldrig väljs ut för fältinsatser vid registreringar eller prioriteras bort vid senare urval. Särskilt är detta fallet i och med att lokalerna är små, relativt fyndfattiga, till stor del fragmenterade samt i avsaknad av (tydliga) strukturer. Att kvantifiera detta mörkertal har inte gjorts, men det föreslås här att lokaltypen inte bör förstås som representerande ett perifert fenomen utan utgör en grundläggande beståndsdel i det senneolitiska landskapsutnyttjandet, där kanske betesdriften utgör en viktigare komponent i ekonomin och sålunda en mer generell bakgrund till uppkomsten av temporära rastplatser i utmarksområdena än vad smådjursfångst gör.

En svårighet i tolkandet av dessa lokaler är att det också är fullt rimligt att anta att nøklegårdsspetsarna inte kan förstås som direkt reflekterande lokalens primära funktion (såsom t.ex. jakt på småvilt/uppsyn över boskap/slåtterverksamhet), utan istället en sekundär funktion som har inget eller mycket litet med den egentliga orsaken till vistelsen på platsen att göra (jfr Binford 1983c). Sådana sekundära sysselsättningar är självklart svåra att säkert definiera, men kan till exempel vara produktion av dekorativa element i ben eller horn, pärlor, vilket även Jaksland och Kræmer (2012) föreslår, eller varför inte musikinstrument. Flöjter och brumsnurror (eng.: *bull roarers*) är bägge

typer av benföremål som är kända från skandinavisk stenålder (Lund 1981), och i produktionen av vilka som nøklegårdsspetsarna skulle ha fyllt en roll. I viss grad antyder redskapstypens enkla och informella karaktär att de kanske bör sättas i samband med någon form av dylik sekundär funktion, ”tidsfördriv”. Det känns närliggande att utgå från att de människor som besökt lokalen har varit medvetna om vilken primär funktion de varit på platsen för att utföra och att de inför besöket skulle förberett de verktyg som behövs för denna syssla.

Den struktur som framkom på Mørland D11 (fig. 2.5.4.2) genererade få data för funktionsbestämning, varför synen på den kan pendla från det rent prosaiska (enkel hyddstruktur med eldstad) till det rituella (flatmarksgrav).

Det som framgår av denna genomgång är att lokaler av ”nøklegårdstyp” sammanlänkas av en dominans av nøklegårdsspetsar, deponerade i relativt små fyndkoncentrationer i vad som under förmodad bruksfas utgör perifera utmarkslägen. Mycket av materialet är bränt och diffusa spår av strukturer kan förekomma. Associerat fyndmaterial varierar, men skrapor och knivar är vanligt förekommande, i två fall även fragment av brända djurben. Den tillslagning av sten som ägt rum på lokalerna är enkel och icke-formell, även om medtagna delar av formella redskap (yxor, dolkar, skrapor etc.) också når dessa arkeologiska kontexter. Avfallet på denna typ av lokaler, som föreslås vara relativt vanliga även om de riskerar att sällan undersökas, pekar också i samtliga fall på att de är delar av ett större sammanhang och delar av ett mobilt bruk av landskapet. Motivet bakom besöken, deras primära funktion, kan variera baserat på hur utmarkerna utnyttjas, något som variationen i lokalisering och kvarlämnat fyndmaterial indikerar. Nøklegårdsspetsarna i sig kan vara resultat av funktioner av sekundär art i förhållande till lokalens funktion.